

УДК 316.02:327

С. Кононенко,

*кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України*

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ТЕРМІНАХ «СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ». ЧОТИРИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Статтю присвячено витлумаченню зовнішньополітичної діяльності в термінах макросоціологічних теорій «соціальної дії». Залучено теоретичні моделі трьох класиків загальної соціології — М. Вебера, А. Шютца і Т. Парсонса, а також теоретичні побудови сучасного французького теоретика міжнародних відносин Т. де Монбріалья. Таким чином розширено пізнавальний апарат теорії зовнішньої політики в напрямку до його більшої «соціологізації».

Ключові слова: соціальна дія, соціологія знань, зовнішня політика, міжнародні відносини, прийняття рішень.

Кононенко С. **Внешнеполитическая деятельность в терминах «социального действия». Четыре интерпретации.**

Статья посвящена интерпретации внешнеполитической деятельности на основе макросоциологических теорий «социального действия». Используются теоретические модели трёх классиков общей социологии — М. Вебера, А. Шютца и Т. Парсонса, а также теоретические построения современного французского теоретика международных отношений Т. де Монбриалья. Таким образом, развивается познавательный аппарат теории внешней политики в направлении его большей «социологизации».

Ключевые слова: социальное действие, социология знаний, внешняя политика, международные отношения, принятие решений.

Kononenko S. **Foreign policy in terms of “social action”. Four interpretations.**

The article is on interpretation of foreign policy activity in terms of sociological theories of «social action». Three classical theories of social action created by M. Weber, A. Shutz, T. Parsons, as well as modern theory created by T. de Montbrial were applied to a subject of interpretation. Thereby cognitive potential of a theory of foreign policy was improved.

Key words: social action, sociology of knowledge, foreign policy, decision making, international relations.

Мікроформалізм політології міжнародних відносин (погляд на міжнародну політику з позиції політики зовнішньої) створює одну з найкращих формально-теоретичних передумов для застосування загальносоціологічних парадигм, теорій і базових концептів з метою дослідження світової політики. Так, зовнішньополітична діяльність може витлумачуватися в термінах «соціальної дії», тобто як її різновид, даючи можливість застосовувати увесь теоретико-пізнавальний апарат класичної соціології і передусім веберіанства.

За веберівською дефініцією, соціальною дією є зразок осмисленої людської поведінки (вчинок разом із доданим смислом), зорієнтований на подібні осмислені дії інших [1, С. 4]. Когнітивно зовнішньополітична діяльність цілком охоплюється цією дефініцією, постаючи різновидом колективної соціальної дії, котра поєднує в собі колективні смисли, державну (переважно) діяльність, зорієнтованість на подібну, вмотивовану колективними смислами діяльність інших держав та решти міжнародних акторів.

Запропонована М. Вебером типологія соціальних дій — цілераціональна, ціннісно-раціональна, афектаційна і традиційна — цілком сумісна з мікроформалізмом політології міжнародних відносин [1, С. 24, 25]. Так на підставі цієї базової типології вже в рамках мікроформалізму конструюється низка похідних: різні типи зовнішніх політик (зовнішньополітичних дій) різних суспільств (сучасних, архаїчних, модернізаційних, постсучасних тощо); різні типи дипломатичних стилів і дипломатичних соціальних дій (публічно-пропагандистський, конференційно-кабінетний, буржуазно-прагматичний, буржуазно-нормативістський, аристократично-витончений чи аристократично-войовничий тощо); різні типи присутності й впливу суспільства (певного типу) на зовнішню політику власної держави. Зовнішня політика може бути переважно цілераціональною, здійснюючись засобами дипломатичного торгу та дозованого насильства. Зовнішня політика може бути ціннісно-раціональною, спрямованою на втілення абсолютних цінностей на кшталт «нового світового порядку», «глобальної справедливості» чи, скажімо, «сталого розвитку». Зовнішня політика може бути суто традиціоналістською, зорієнтовуючись і керуючись історично усталеними зразками, цінностями, пріоритетами зовнішньополітичної практики. Нарешті, зовнішня політика може бути афектаційно зорієнтованою, такою, що спрямовується і спонукається масовим піднесенням, харизматичною особою, захоплюючим зовнішнім прикладом чи подією.

Веберівське визначення соціальних відносин як осмислено-взаємозорієнтованої суспільної поведінки сукупності соціальних акторів цілком придатне і в дослідженні міжнародної політики. За твердженням М. Вебера, «... суспільні відносини уможливаються цілковито і винятково можливістю осмисленої причини соціальної дії...» [1, С. 26–27]. Відповідно світополітична взаємодія зумовлюється осмисленими поведінковими моделями держав та інших міжнародних акторів. Не лише первинне визначення, але й увесь веберівський формально-теоретичний механізм соціальних відносин постає цілком придатною формою аналізу та інтерпретації зовнішніх політик. Між ними також спрацьовують такі форми узгодження соціальних (а отже, й зовнішньополітичних) дій, як звичка, традиція, інтерес, котрі сукупно забезпечують цілісність усієї сфери суспільних (міжнародних) відносин [1, С. 29]. Безперечно, зовнішня політика може здійснюватися на підставі історично узвичаєної практики міждержавної взаємодії, тобто традиційно-унормованої моделі зовнішньополітичних узгоджень через звичку і традицію. Однак найпоширенішою формою узгодження зовнішніх політик, з огляду на винятковий національний егоїзм світополітичної царини, є інтерес (у веберівських визначеннях — «цілераціональна самозацікавленість»).

Окрім горизонтальних форм узгодження зовнішньополітичних дій, у рамках соціальної сфери міжнародної політики існує щось подібне до веберівського «легітимного порядку», тобто ієрархічно-вертикальної форми узгодження. Саме віра у такий порядок, за твердженням М. Вебера, узгоджуючи соціальні дії, підтримує всю суспільну сферу. Джерелами легітимності зазначеного порядку (віри в нього) є афектаційність (харизматична привабливість і захопленість), традиція (узвичаєність), право (віра у легітимність як абсолютну цінність), цілераціональна зацікавленість (зокрема, вигода) [1, С. 31–34].

У міжнародних політичних відносинах простежуються принаймні окремі риси веберівського «легітимного порядку». Безумовно, тут значно слабшими є легітимізуючі джерела, хоча й всі вони — традиція, харизма, абсолютна цінність, інтерес — наявні. Міжнародний (світовий) порядок підтримується, розвивається і захищається найпотужнішими міжнародними акторами (передусім великими державами), ціннісні системи яких поширюються на решту світу, становлячи етичний, ідеологічний, правовий аспект світопорядку. Таким чином, віра у світовий порядок (легітимність) меншою мірою досягається афектаційною привабливістю, традиційною лояльністю, правочинністю чи вигодою, а здебільшого ґрунтується на владно-силових ресурсах великих держав-порядкотворців. Водночас поглиблення та інтенсифікація світових міжнародно-політичних

відносин (у формах глобалізації та регіоналізації) можуть у майбутньому призвести до появи світових порядків, більш наближених до веберівського ідеального типу «легітимного порядку», коли джерела легітимації матимуть не меншу порядкотворчу силу, ніж владно-силовий примус.

У політико-практичному сенсі, подібна до «легітимного порядку» міжнародно-політична структура формується в рамках інтеграційно надцільної європейської спільноти. З політико-теоретичного погляду, аналітично виокремлені та теоретично витлумачені авторами «комплексної взаємозалежності» (Р. Кохейн і Дж. Най) ідеальні типи «міжнародних режимів» містять чимало спільних формально-теоретичних рис із веберівським ідеальним типом «легітимного порядку». В історичному розумінні, чим тривалішим буде існування певного світового порядку (без суттєвих силових реконфігурацій), тим потужнішими ставатимуть джерела його легітимації, тим більше він триматиметься на узвичасній вірі, а не силі. Хоча й поява нових центрів сил та джерел харизми неминуче руйнуватиме усталені світові порядки за веберівською логікою історичної динаміки — «харизма — рутинізація...», «харизма — рутинізація...», «харизма — рутинізація...» — грою сили і привабливості, або ж привабливості й сили.

Формально-теоретичні визначення концептів «конфлікту», «змагань», «добору», здійснені М. Вебером у контексті смислового розгорнення його загальносоціологічного формалізму, цілком придатні й для міжнародно-політологічного пізнання та, зокрема, смислового розвитку мікроформалізму в напрямку більшої соціологізації. Розвиваючи концепції «соціальної дії» та «соціальної взаємодії», великий соціолог визначає «конфлікт» як суспільні відносини, зорієнтовані на здійснення соціальним актором своєї волі попри опір інших; «змагання» як свідоме прагнення досягти контролю над «можливостями і благами» без звернення до насильства; «добір» як боротьбу за блага та виживання, однак без свідомої конфліктної зорієнтованості [1, С. 38]. У міжнародно-політичних відносинах конфлікт також передбачає зовнішньополітичну дію і протидію, ставки і боротьбу за них. Тут, як і у будь-якій іншій суспільній сфері, триває змагання зовнішніх політик та добір найкращих.

Веберівський типологізаційний поділ соціальних відносин на комунальні та асоціативні, тобто витворені афектаційно-традиційною (ірраціонально-органічною) зорієнтованістю соціальних дій і відносин та ціннісно-цілерациональною (раціонально-організаційною) зорієнтованістю соціальних дій і відносин [1, С. 40–41], цілком сумісний із мікроформалізмом політології міжнародних відносин і придатний для його смислового розвитку. Так, у термінах телеологічної асоціативності

та органічної комунальності можуть витлумачуватись і типологізуватись різноманітні міжнародно-політичні об'єднання — міждержавні союзи, інтеграційні сфери, безпекові системи. Хоча й сучасне міжнародне суспільство містить у собі обидва веберівські соціотворчі принципи, домінуючим є саме асоціативно-раціональний. Власне цей тип суспільних відносин проектується на світову спільноту розвиненими ринковими ліберальними демократіями євроатлантичного світу, які становлять владно-силовий центр Сучасності. Асоціативно-раціональними є відносини між євроатлантичними країнами та в рамках започаткованих і підтримуваних ними міжнародних інституцій (зокрема, міжнародна організація є цілковито доцільно-раціональним утвором). Органічними є окремі зразки міжнародно-політичних відносин, ґрунтовані переважно на цивілізаційних, расово-етнічних і, певною мірою, ідеологічних засадах.

Перспективними для смислового розгорнення мікроформалізму політології міжнародних відносин є веберівські типологізаційні визначення «відкритих» і «закритих» соціальних відносин. Перші виникають у рамках суспільної сфери, участь в якій свідомо не заперечується жодному свідомому прагненню її долучитися, другі — у разі свідомої заборони (на рівні суб'єктивних смислів та рівні об'єктивних правил) свідомого бажання взяти в них участь. На думку М. Вебера, оскільки перебування в певних суспільних відносинах пов'язане з доступом до відповідних благ та можливостей, то більшість цих відносин — закриті, а доступ і належність до них регулюється інтересами учасників. Відповідно і в політологічних дослідженнях міжнародних відносин (у тому числі з позицій мікроформалізму) можна говорити про типологізацію регіональних об'єднань, інтеграційних спільнот, міждержавних союзів, міжнародних організацій за веберівським принципом «відкриті/закриті» [1, С. 43–47].

Нарешті, вся політична соціологія М. Вебера з його когнітивно розгалуженими визначеннями «організації», «влади», «політики», «домінування», «політичної організації і порядку» є незамінною в політології міжнародних відносин, постаючи однією з опірних традицій сучасної політичної науки. Зокрема, формально-теоретичний опис структури, форми, функціонування зовнішньої політики без теоретичного апарату веберівської соціології політики залишиться недовершеним і формально-теоретично недосконалим.

Таким чином, мікроформалізм зовнішньої політики є одним з каналів проникнення чи шляхів надходження пізнавально надпотужних формально-теоретичних побудов соціології М. Вебера до політології міжнародних відносин. За умови такого формально-теоретичного синтезу виникають передумови для розробки пізнавального апарату соціології

міжнародних відносин і, зокрема, соціології зовнішньої політики. Сумісність смислових структур мікроформалізму зовнішньої політики і формально-теоретичних побудов веберівської соціології є свідченням їх спорідненості. Зрештою, можна стверджувати, що М. Вебер є творцем мікроформалізму загальної соціології, адже, розбудовуючи його, він відштовхувався від носія соціальної дії, внутрішнього бачення цим носієм суспільних відносин через призму власних (суб'єктивних) смислів. Веберівська система соціології є протилежною до дюркгеймівського макропідходу, в якому колективне домінує над індивідуальним, визначаючи його. У політології міжнародних відносин порушується дихотомна схема мікро- й макропідходів і, з огляду на присутній державоцентризм світової політики, запроваджується додатковий мезоформалізм.

Зовнішньополітична діяльність у рамках мікроформалізму політології міжнародних відносин може витлумачуватися і в термінах феноменологічної соціології, найкращим чином репрезентованої А. Шютцом — соціологом і філософом. Шютцівська соціологічна система (зрештою, як і вся феноменологічна соціологія) є придатною для витлумачення зовнішньої політики як різновиду соціальної дії. Причому останню слід відрізнити, за твердженням А. Шютца, від «поведінки», оскільки соціальна дія «... детермінована задумом, що передусє їй у часі» [2, С. 104]. Проект, задум, план чи просто більш-менш раціоналізоване передчуття є «первинною та фундаментальною властивістю» і зовнішньополітичної дії.

Згідно з головним шютцівським постулатом, об'єктивний світ (разом із соціальним універсумом) конституюється через інтерсуб'єктивність: «... емпатія призводить до конституювання інтерсуб'єктивної об'єктивності речей і людей як фізіопсихологічних цілісностей» [2, С. 20]. Інтерсуб'єктивність, що витворює об'єктивну суспільну сферу, якісно відрізняється від тої, що породжує об'єктивність природи. У суспільних відносинах, витворюючи відповідну суспільствознавчу установку і саме суспільствознавство, відносини каузальності витісняються відносинами мотивації, котра визначається як «основний закон духовного життя» [2, С. 24]. Соціальний універсум, в інтерпретації феноменологічної соціології, виникає та існує (як одна з об'єктивностей) через взаємоконтроль, взаємодоповнення, взаємоприпущення, загалом взаємопереплетіння мотиваційних комплексів учасників суспільних відносин. Соціальний універсум є світом імплікованих мотивів та їх експліцитних проявів (особистісно-конкретних та абстрактно-типових). Соціальний універсум досягає саморозуміння в соціальній філософії та суспільствознавстві через базове пізнавальне (і навіть екзистенційне)

припущення про передування намірів вчинкам та можливість зрозуміти другі через перші.

Шюттцівська соціологія головним чином стосується структур і механізмів формування та розподілу соціальних знань, котрі слід розуміти якнайширше, тобто як знання мотивацій іншого (ближнього і дальнього), що дає можливість самому мотиваційно визначитися. Соціальний світ, за А. Шютцом, є передусім світом соціальних знань, організованим у термінах «знайомства і відчуженості», «особистості й типу», «безпосередньої близькості (інтимності) й анонімності» [2, С. 172]. Соціальне знання формується (структурно розгортається) від конкретно-особистісного (про «супутника») до абстрактно-типового (про «сучасника»): «... типізація зростає мірою того, як особистість супутника зникає в нерозкритій анонімності його функції» [2, С. 171]. Будова соціального знання егоцентрична («центрується в Я людини»), його ж структура komponується послідовними «шарами» знань про «інших», котрі принципово поділяються на «супутників» і «сучасників». Перші, разом з носієм соціальних знань, вміщені до спільного сектору часу і простору, тобто вони мають спільне середовище, їх мотивації «сплетені», безпосередньо пов'язані, оскільки: «... процеси моєї свідомості є для нього елементами цього світу так само, як і процеси його свідомості — для мене» [2, С. 116]. Таким чином, «супутник» переживається як конкретна особистість у суб'єктивному смислово-контексті. Отже, отримуємо подвійну «ти-орієнтацію», в рамках якої обидва суб'єкти суспільних відносин зорієнтовані один на одного безпосередньо, так би мовити, «лицем до лиця», формуючи те, що А. Шютц поймає «чистими ми-відносинами», вважаючи їх первинно-визначальними щодо репти [2, С. 117]. Саме в рамках «чистих ми-відносин» складаються засади (ідентифікаційний стрижень) особистості, котра формується «дзеркально» — через сприйняття її конкретним іншим («Ти»), адже кожен із нас не є настільки безпосередньо і широко даним самому собі, як цей конкретно-особистісний контрагент у рамках чистих «ми-відносин» і, «віддзеркалюючись» у ньому, кожен з нас особистісно визріває. Ми зростаємо разом, вгадуючи мотивації одне одного, які, зрештою, настільки сплітаються, що відносини стають не лише часо-просторово спільними, але й мотиваційно «інтимними».

Наступний сегмент центрованого в «Я» соціального знання формує уявлення про «сучасників». На відміну від «супутників», останні сприймаються зростаюче абстрактно-типово, тобто з дедалі меншою «конкретно-особистісною» домішкою. Інакше кажучи, «сучасник» — це тип, а не особистість. А. Шютц виокремлює три шари знань про «сучасника» — характерологічний ідеальний тип, функціональний ідеальний тип (соціальна

роль), ідеальний тип колективності (держава, народ, клас) [2, С. 148–149]. Виокремлення здійснюється за ступенем специфічності та персональної конкретності, «інший» поступово (шар за шаром) типізується, інакше кажучи, редукується до типу через «... ідеалізацію “знову й знову”, тобто типізуючу анонімну повторюваність» [2, С. 140], внаслідок якої віднаходяться «... типові мотиви типових акторів, котрі пояснюють їх діяльність як типову, що відбувається в типовій ситуації» [2, С. 106]. Відносини «Я» з цілковито типізованими іншими, на противагу «чистим ми-відносинам», визначаються А. Шютцем як чисті «вони-відносини». Таким чином, маємо два екстремні різновиди соціальних знань та розуміння «іншого», між котрими структурно розгортаються пропарки соціальних знань від більш конкретно/особистісно/унікальних до більш абстрактно/типово/анонімних. Отже, структура соціальних знань формується за принципом «від конкретного до абстрактного», відштовхуючись від унікальності й розчиняючись в анонімній гомогенності.

Розподіл соціальних знань, згідно з положеннями шютцівської соціології, відбувається за критерієм релевантності, остання визначається «нашим безпосереднім інтересом», котрий «... вмотивовує все наше мислення, проектування, діяльність, створюючи проблеми для нашого мислення і цілі для наших дій... саме наш інтерес розбиває непроблемне поле передвідомого на незалежні одна від одної зони різної релевантності...» [2, С. 226]. А. Шютц виокремлює чотири сегменти (чотири «зони релевантності»), за якими соціальне знання структурно розподіляється, а центрований у «Я» соціальний світ поділяється на: по-перше, зону первинної релевантності, котру належить досконало знати та розуміти (як в особистісно-конкретному, так й абстрактно-типовому сенсах), оскільки саме в ній здійснюються «наші» життєві проекти, що частково змінюють її, перетворюючи на сферу «нашого» домінування; по-друге, зону меншої релевантності, в котрій «ми» не реалізуємо власні наміри і не домінуємо, а лише маємо достатні знання, які, однак, важливі для «нас» тим, що забезпечують існування та підтримують функціонування першої зони; по-третє, зону відносної іррелевантності, не пов'язану з «нашим» нагальним інтересом; по-четверте, зону цілковитої іррелевантності, про яку «ми» не маємо жодних знань через абсолютну байдужість до її існування [2, С. 227].

Розподіл соціальних знань, а отже, і поділ соціального світу на підставі критерію релевантності не передбачає існування чітких та очевидних ліній поділу, а також не виключає можливості реструктуризації всієї будови внаслідок зміни інтересів, а отже, і релевантностей «Я». Крім того, існує

структурна послідовність зовнішніх релевантностей, нав'язаних носію соціальних знань соціальним середовищем, а також внутрішніх релевантностей, визначених і встановлених ним самим [2, С. 228–229]. Таким чином, системи розподілу релевантностей окремих «Я» можуть накладатися як релевантності внутрішні, у такому разі можна говорити про співпрацю чи просто «мирне співіснування» на підставі спільного інтересу, спільних релевантностей, спільного «горизонту» соціальних знань. Натомість релевантності одного «Я» можуть втрутитися до структури релевантностей іншого «Я» як релевантності зовнішні, у такому разі маємо ту чи іншу форму примусу [2, С. 230–231].

Безперечно, шютцівська феноменологічна соціологія, з огляду на її суб'єктивістсько-мотиваційну пізнавальну установку, може послуговувати формою інтерпретації зовнішньополітичної діяльності як різновиду соціальної дії. Однак низкасутніх властивостей цієї соціологічної системи спонукає до пошуку специфічних методологічних процедур її використання у витлумаченні зовнішньої політики.

Передусім феноменологічна соціологія А. Шютца вкрай суб'єктивістська, оскільки її головним елементом є окрема особистість («Я»), котра й організовує, за викладеними вище схемами, своє знання про суспільство і, таким чином, свій соціальний універсум. Натомість у ситуації зовнішньополітичної діяльності йдеться про колективну (надіндивідуальну і надособистісну) соціальну дію. Як уже зазначалося, головним принципом формування соціальних знань у рамках феноменологічної соціології вважається принцип «від унікально/конкретно/особистісного до абстрактно/анонімно/типового», тобто від «чистих ми-відносин» («співпереживання» особистостей) до «чистих вони-відносини» (абстрактно-анонімне знання про цілковито типізованого «іншого»). На підставі цього принципу формування соціальних знань, зовнішньополітичні знання та знання про міжнародне середовище зовнішньополітичної дії є найбільш абстрактно/анонімними, а ці сфери «населені» цілковито типізованими «іншими» — державами, народами, націями, класами, елітами тощо. Принаймні, так стверджує А. Шютц, вважаючи уявлення про більшість колективних соціальних акторів (разом з акторами міжнародними, котрі винятково колективні) «... типізуючими схемами для дуже анонімних соціальних колективностей...» [2, С. 151]. Таким чином, знання про міжнародні відносини та зовнішню політику є найбільш наближеними до «чистих вони-відносин», формуючись в останньому пропарку шютцівської структури соціальних знань. Справді, іноземець є одним із найвіддаленіших «інших», а решта держав і народів світу — це цілковиті «вони». Водночас знання про зовнішню і міжнародну політику можуть уособитися (чи персоніфікуватися)

в рамках «ми-відносин», тобто відносин особистісно-конкретних, а знань — унікальних та інтимних. Отже, маємо подвійний рух соціальних знань від «домівки» («ми-відносини») у зовнішній світ («вони-відносини») та навпаки.

Абстрактний полюс анонімно-типового знання про зовнішню політику та її міжнародне середовище переважає їх сприйняття та «смыслову фіксацію» в межах «ми-відносин». Ідеться про мережу анонімних типізацій чи, радше, будівлю з абстрактних форм, на підставі яких здійснюється зовнішньополітична дія. У шютцівській феноменологічній соціології передусім виокремлюється певна особистість, котра формує власну структуру соціальних знань і, відповідно, організовує соціальний світ. Через те з метою застосування цієї соціологічної системи в рамках мікроформалізму зовнішньої політики слід вирішити попереднє методологічно-адаптаційне питання: яким чином базова у феноменологічній соціології структура особистісного знання і відповідна організація соціального світу поєднуються чи вписується до абстрактної, анонімно-типової структури знань про зовнішню політику та її міжнародне середовище?

Насамперед навіть анонімно-типове та абстрактне знання про зовнішню політику та її міжнародне середовище структуроване та організоване (принаймні за формою) подібно до соціального знання та соціального світу окремого «Я». У центрі цієї епістемної конфігурації перебуває цілковито анонімний колективний актор, котрий, однак персоніфікується і перетворюється на таку собі історичну чи політичну особистість (насправді — квазіособистість). Відповідно їй (суто антропоморфно) припускається, що ця квазіособистість має інтереси, ієрархічна послідовність яких визначає «зони релевантності» її соціальних знань та соціального світу. Виокремлені А. Шютцом (і розглянуті вище) чотири «зони релевантності» соціальних знань (і відповідно чотири сегменти соціального світу) приблизно відповідають відомій і широко вживаній у теорії та практиці зовнішньополітичної діяльності градації національних інтересів — життєві інтереси (зона первинної релевантності); важливі інтереси (зона меншої релевантності); другорядні інтереси (зони часткової та цілковитої іррелевантності).

Шютцівське розрізнення між внутрішньою та зовнішньою релевантностями наявне і в рамках знань про зовнішньополітичну діяльність та її міжнародне середовище. Оскільки будь-який державний суб'єкт світової політики є залежним і від інших держав, і від міжнародного середовища, то необхідно визнати, що він перебуває на перетині багатьох зовнішніх (А. Шютц мав на думці — нав'язаних) релевантностей, тобто становить інтерес (більший чи менший, належачи до різних «зон релевантності») для такого ж абстрактно-типового й анонімного «іншого». Перебування у зовнішній (інакше

кажучи, нав'язаній) «зоні релевантності» створює ситуацію конфлікту й конкуренції, причому, йдеться не лише про перебування у «зоні релевантності» «іншого», але й про протилежну ситуацію — «іншого» в «зоні релевантності» абстрактного та антропоморфного «Я» зовнішньополітичної діяльності.

Подібним чином можна говорити й про виокремлену А. Шютцом можливість «накладення» внутрішніх «зон релевантностей» різних зовнішньополітичних «Я». У цьому разі йдеться про спільність інтересів, взаємозацікавленість і взаємоконтроль, а отже, й про співпрацю чи принаймні «мирне співіснування». Таким чином, чим більший сегмент соціальних знань та організованого соціального світу поділяють міжнародні (передусім державні) актори, тим більше вони схильні до миру й співробітництва. Причому останнє тим тісніше, чим більш життєвими є інтереси (і відповідні «зони внутрішньої релевантності»), що накладаються. З іншого боку, чим «релевантнішими» є сегменти соціальних знань і соціального світу зовнішньополітичного «Я», до котрих втручається зовнішня релевантність «іншого», тим більш конфліктогенними є взаємини між ними.

Нарешті, слід зазначити, що анонімно-типові та абстрактні знання про зовнішню політику та її міжнародне середовище такого ж анонімно-типового та абстрактного зовнішньополітичного «Я» (останнє є «... антропоморфізм для абсолютно анонімного контексту» [2, С. 149]) формуються не за ступенем конкретності та унікальності, а за ступенем складності й структурованості. Інакше кажучи, зона первинної релевантності (перший сегмент соціальних знань і соціального світу зовнішньополітичного «Я») є найскладнішою та найструктурованішою. Йдеться про той сегмент зовнішньополітичних знань та соціального світу зовнішньополітичного «Я», котрий має для нього критичне значення і є сферою його домінування. Епістемна будова та організація в рамках «зони первинної релевантності» є найкомплекснішою, становлячи складну систему типізацій, яка спрощується в наступних сегментах і відповідних «зонах релевантності». Таким чином, найдокладніше знання не обов'язково є найконкретнішим, воно може бути найскладнішим абстрактним знанням. Отже, мережа типізацій соціальних знань і соціального світу «Я» зовнішньої політики спрощується з віддаленням від цього «Я», формуючись не за принципом «від конкретно/унікально/особистісного до абстрактно/анонімно/типового», а за принципом «від складних типізацій до простих типізацій» (від складного до простого). А. Шютц говорить про «сучасника» як «перетин типових ознак», коли реальність сприймається «переплутом» типізацій і вона тим реальніша, чим складнішою («сплутанішою») є мережа типів.

Однак вся ця формація абстрактно-анонімних знань про зовнішню політику та її міжнародне середовище не є «ідеальним типом» у визначенні та описові того ж А. Шютца. На його думку, створення такого «типу» відбувається за специфічною технікою, що полягає у «... заміщенні людей... макетами... в конструюванні ідеальних типів акторів» [2, С. 111]. Зазначена техніка є двоступеневою: по-перше, створюється ідеальний тип подій; по-друге, він абстрактно зіставляється з типовим актором, котрий діє типово з типових мотивів. Отже, соціологом конструюється ідеальний світ, в якому функціонує ідеальний актор, наділений лише тими мотивами, що отримав від свого «конструктора-науковця», аби існувати в його ідеальному світі. Таким чином, ідеться про завершений і самодостатній ідеальний конструкт — результат подвійної рефлексії, або ж «конструкт другого ступеня», «конструкт конструкту здорового глузду» [2, С. 284]. Соціолог усувається із соціального світу (тобто усуває своє особисте в «Я» центроване соціальне знання) і вміщує до центра соціального універсуму «методологічного іншого» — макет із штучною свідомістю (мотиваційним комплексом) та штучним середовищем [2, С. 181].

Натомість соціальне знання про зовнішню політику та її міжнародне середовище є системою типізацій «першого ступеня», типізаціями реального соціального світу, типізаціями побутово-життєво теоретичними, а не науково-теоретичними. У рамках цієї епістемної формації цілковито реальні «інші» типізуються через вміщення їх до передвстановленої мережі типізацій. Тут соціальна індивідуальність (держава, народ, нація тощо) формуються на перетині типів, постаючи носієм абстрактних характеристик, однак носієм реальним, а не «ляльковим» актором соціологічного ідеального типу. Як стверджує А. Шютц, «... ми зберігаємо — навіть у ролі — свободу вибору, оскільки свобода дана нам всередині меж наших людських і соціальних умов» [2, С. 183]. З іншого боку, конкретний учасник зовнішньополітичного процесу не усувається, а «вростає» (через «мотивовану зміну теми», свідомо «перестрибуючи» з однієї царини дійсності до іншої) в абстрактно/анонімно/типове знання про зовнішню політику та її міжнародне середовище з усім своїм «запасом» соціальних знань, сформованим і структурованим за принципом від конкретного до абстрактного, структурно-розгорнутим між «чистими мисленнями» і «чистими вони-відносинами» [2, С. 209].

У разі застосування феноменологічної соціології до витлумачення зовнішньої політики (як різновиду соціальної дії) недостатньо визначити міждержавну взаємодію як ту інтерсуб'єктивність, з якої виникають зовнішні та світова політики, а держави — як тих суб'єктів, що конструюють світополітичну реальність та власні зовнішньополітичні

світи і системи знань, адже самі державні актори є антропоморфно-анонімними витворами, це абстрактні типи, а не творці соціальних знань і світів. Оскільки ж зовнішня політика та міжнародно-політичні відносини, що формують середовищні умови першої, є переважно колективними взаємодіями і не зводяться до соціальних знань і соціального світу — конкретного «Я», то їй методологічним завданням для феноменологічної соціології є теоретичний опис того, яким чином поєднуються соціальні знання (та відповідна організація соціального світу) конкретного «Я» з абстрактно/анонімно/типовими знаннями про зовнішню політику та її міжнародне середовище.

А. Шютц виокремлює три ідеальні типи — «експерт», «пересічна людина», «добре поінформований громадянин», кожен із яких передбачає відповідну організацію соціальних знань і соціального світу. Проекція цієї типологізації на зовнішньополітичну царину дає можливість виокремити три форми долучення до зовнішньополітичних знань, три форми поєднання особистих знань зі знаннями про зовнішню політику. Експерт у цій галузі цілковито долучається до системи зовнішньополітичних знань, він «одягає» їх як уніформу, переймаючи «... релевантності, нав'язані його сфері в якості внутрішніх, і тільки внутрішніх своєї діяльності й мислення» [2, С. 233]. Експертні судження обґрунтовані та довершені, адже експерт є носієм загальних знань, він «знає» зовнішню політику, він редукує чи «відсторонює» власну епістемну конфігурацію і соціальний світ, підставляючи своє «Я» до абстрактно/анонімно/типової системи знань. Остання є будовою з абстрактних форм — персональних ідеальних типів та функціональних типів, до котрих інтегрується певний індивід, редукуючи власне знання про світ та перетворюючись на носія знання загального. Простежується потрібна послідовність «навернення в абстрактне знання» і відповідна редукція особистісних соціальних знань. На підставі індивідуальної (відцентрованої в «Я») епістемної конфігурації конкретна особистість набуває абстрактних характеристик персонального ідеального типу (професійна придатність), що є передумовою відповідної ролі в системі зовнішньої політики, тобто передумовою перетворення на функціональний тип і доступу до всього рольового «запасу» загальних зовнішньополітичних знань. Паралельно з цим «наверненням в абстрактне» відбувається розбіжність «зон релевантності», коли з кожною стадією долучення до епістемної конфігурації зовнішньої політики особисті релевантності «Я» стають відмінними (розокремлюються) від релевантностей колективного «Я» зовнішньої політики, тобто має місце розокремлення двох структур знань, двох епістемних конфігурацій, коли особистісні соціальні знання «відпадають» від зовнішньополітичних.

Долучення конкретної особистості до знань про зовнішню політику передбачає також редукцію нею, в рамках цієї епістемної структури, власної особистісної унікальності, перетворення на тип та ототожнення зі штучною (абстрактною) особистістю суб'єкта зовнішньополітичної діяльності (держави як колективного та анонімного «Я» зовнішньої політики). Особистісна епістемна конфігурація може цілковито редукуватися і виводитися за межі абстрактної «будівлі» знань про зовнішню політику та її міжнародне середовище, образно кажучи, залишатися «вдома», в особистісно-побутовій сфері. Тут маємо зразок ідеального служіння та «ідеального службовця». Особистісна епістемна конфігурація може підпорядкувати (замість загальноколективні релевантності конкретно-особистісними, а національні інтереси особистими) зовнішньополітичну, створивши ситуацію протилежну до ситуації «служіння» — ситуацію «корупції».

Однак і ситуація «служіння», і ситуація «корупції» постають екстремними станами, натомість найпоширенішою є співприсутність, взаємовплив, взаємна модифікація особистісної епістемної конфігурації та загальної зовнішньополітичної епістемної конфігурації. А. Шютц говорить про можливість ретрансляції об'єктивного контексту смислу в суб'єктивний контекст, а також про можливість «самотипізації», тобто визначення свого конкретно-унікального «супутника» (в ситуації «лицем до лиця») через абстрактно-анонімне знання «інших», через «типи» [2, С. 144]. Отож і діяльність будь-якого «функціонального типу» містить (більший чи менший) домішок особистісної унікальності того, хто цю роль виконує. Інакше кажучи, типова поведінка учасника зовнішньополітичного процесу відхиляється від ідеальної (абстрактної та анонімної) під впливом його особистісної унікальності, зміщуючись (більшою чи меншою мірою) у бік порушення меж типізованих поведінкових форм. Власне, це одна з причин неможливості здійснення цілковито раціональної зовнішньої політики, адже найдосконаліші та найдовершеніші типізації соціальної (в тому числі зовнішньополітичної та міжнародно-політичної) дії і взаємодії можуть не сприйматися і суперечити особистісним структурам соціальних знань та організаціям соціальних світів тих, до кого ці типізації спрямовані. Так, розмірковуючи над проблемами «рівності», А. Шютц доходить висновку: «... саме по собі нав'язування систем типізацій і релевантностей не призводить із необхідністю до дискримінації. За цією об'єктивною інтерпретацією групового членства має слідувати інший елемент, а саме: суб'єктивне переживання ображених індивідів — через нав'язування типізації вони відчужуються від самих себе; з ними поводяться просто як із взаємозамінними носіями типізованих рис і характеристик» [2, С. 297]. Так само громадяни (на конкретно-

особистісному рівні) можуть бути невдоволеними «місцем» (типізованим статусом) своєї держави у світовій політиці, що неминуче вплине на її зовнішню політику, зміни в котрій розпочинаються з усвідомлення (на конкретно-особистісному рівні) їх необхідності через обурення, несприйняття, розмови «лицем до лиця» у вузькому колі «ми-відносин». Власне тут і містяться витoki «ренегатської» моделі поведінки, коли в результаті особистого несприйняття учасник зовнішньополітичного процесу припиняє визнавати і починає зраджувати всій системі (знань та організації) зовнішньої політики.

Нарешті, навіть найтипізованіші (найбільш абстрактні та анонімні) зовнішньополітичні дії не виключають (а навіть передбачають) взаємини «лицем до лиця», зокрема, у дипломатичній взаємодії. Однак тут йдеться не про взаємне «співпереживання» конкретних та унікальних особистостей, а про «переживання» уособлень типів, котрими є дипломати як особистості (унікальні та конкретні), що репрезентують свої держави (абстрактно-анонімні та антропоморфні системи типів). Дипломатична майстерність, з погляду феноменологічної соціології, полягає у вмінні відстежити, знайти і сформулювати ті типові мотиви і типові поведінкові моделі, які приховуються за особистими якостями дипломата-контрагента, тобто розкодувати його унікально-конкретну особистість як носія системи типів, як уособлення (дипломат є більше уособленням, ніж особистістю) зовнішньополітичних знань та організації «інших». Натомість з боку «Я» дипломатична майстерність постає вмінням під «прикриттям» особистісних (унікально-конкретних) якостей здійснювати типові зовнішньополітичні дії на підставі типових зовнішньополітичних мотивів.

Максимально типізовані абстрактно-анонімні знання про зовнішню політику та її міжнародне середовище не є цілковито раціональними. Досить згадати шютцівський перелік умов, за яких соціальна (в тому числі зовнішньополітична) дія може вважатися раціональною: знання місця, в якому реалізується мета соціального актора; знання співвідношення цієї мети з іншими (сумісність чи несумісність); знання наслідків; знання різних послідовних засобів досягнення мети та різних ефектів такого послідовного засобу; знання впливу цих засобів на інші цілі й засоби соціальної дії (вторинні ефекти та побічні наслідки); знання щодо можливої реакції інших людей на дану соціальну дію; знання того, яким чином ця дія буде проінтерпретована «супутниками» і «сучасниками»; нарешті, знання про те, наскільки ця соціальна дія змінить суспільне середовище [2, С. 180–181]. Жодна соціальна дія не відповідає цим критеріям, а отже, й не може вважатися цілковито раціональною. Такою є лише соціальна дія, реконструйована в межах соціологічного ідеального типу, створеного за описаною вище технікою «макета».

Типізованість (а отже, й абстрактність та анонімність) не тотожні раціональності й науковості. Більше того, варто припустити, що типізуються ті відносини, які вважаються мало підлеглими раціональному осмисленню і яких тому остерігаються. Тип — це передусім засіб контролю та впорядкування і лише частково — розуміння. З огляду на це можна навіть говорити про різні типи «хаосів» чи типізації «незбагненностей». Власне максимальна типізація зовнішньополітичних знань та абстрактно-анонімна структурованість відповідного сегменту соціального світу містить у собі суттєвий безпековий елемент, адже йдеться про ту сферу суспільних відносин, яка несе у собі загрозу війни й конфлікту, що унагальнює потребу в контролі за намірами і мотивами зовнішньополітичного «іншого». Такий контроль значною мірою досягається через максимальну типізацію: виокремлення і фіксацію (в тому числі правову) мотивів та моделей зовнішньополітичної поведінки. Стосовно ж «убезпечення через мотиваційну уніфікацію та поведінкову формалізацію» А. Шютц зауважує: «Шанси людської інтеракції на успіх ...підвищуються, якщо система типізації стандартизована, а система відповідних релевантностей інституціоналізована» [2, С. 273].

В організації зовнішньополітичного сегменту соціального універсуму спрацьовує наголошене цим соціологом прагнення людини до комфорту й спокою. Враження раціональності зовнішньополітичне знання справляє через те, що, на відміну від знання повсякденного світу, воно є більш когерентним, ясним і вільним від суперечностей [2, С. 194], хоча й також повною мірою не відповідає цим трьом характеристикам. Інакше й не може бути у разі абстрактного та анонімного знання, компонованого типами, котрі підтримують один одного в рамках єдиної смислової структури, яка, однак, позбавлена логічної цілісності наукових теорій, спрямованих на «... інтерпретацію соціального світу в термінах системи остаточної логічної структури» [2, С. 187]. Отже, знання дипломата і державця (яким би абстрактним воно не було) про зовнішню та міжнародну політику якісно відрізняється від знання науковця про ці ж сфери.

Повертаючись до виокремлених А. Шютцом трьох ідеальних типів індивідуальних соціальних акторів як носіїв соціальних знань — «експерта», «добре поінформованого громадянина», «пересічної людини» («людина з вулиці»), слід розглянути два останні зразки особистісних епістемних конфігурацій та організацій соціального світу в контексті їх співвідношення зі знаннями про зовнішню політику та її міжнародне середовище. Тип «пересічної людини» є протилежним до «експерта», тут йдеться про нагально-поверхові знання, достатні для виживання й орієнтації в соціальному універсумі — це тісне й інтимне знання найближчого кола «ми-відносин» і практично-типізуюче знання «інших» (у рамках «вони-

відносини»): «... знання рецептів того, як у типових ситуаціях досягати типових результатів типовими засобами» [2, С. 224]. Таким чином, цей різновид людини політичної є замкненим в універсум поверхових, однак достатніх для життєвої орієнтації, типізацій. Він знає лише те, що необхідно для побутування в суспільстві — глибше знання йому не потрібне й не цікаве. Безперечно, у системі соціальних знань і соціального світу шютцівської «пересічної людини» є місце й для знань про зовнішньополітичну діяльність та її міжнародне середовище. Зазначене знання є так само винятково поверховим, орієнтаційно (а не розуміюче та пізнавальне) типізуючим. Водночас, саме маси таких «пересічних людей», а не малі групи «експертів» становлять соціальну базу будь-якого зовнішньополітичного курсу, переважаючи своєю кількістю глибину експертних знань.

Українці типізовані й поверхові знання «пересічної людини» про зовнішню політику є спільними для всіх представників цього «ідеального типу», інакше кажучи, периферії їх особистісних епістемних конфігурацій та організації соціальних світів зливаються в анонімний гомогенності. Відмінності сприйняття зовнішньополітичної діяльності та її міжнародного середовища кожною окремою людиною зростають із наближенням до конкретно-особистісного ядра її системи знань та організації соціального світу, тобто до «ми-групи». Саме в рамках останньої виробляється те, що А. Шютц слідом за М. Шелером визначив як «природний світогляд» соціальної групи. Йдеться про «тему типізацій і релевантностей», котра формує «... відносно природні погляди на соціальний світ» і є одним із засобів, «... за допомогою котрих група визначає своє місце в соціальному космосі...» [2, С. 279]. Безперечно, що в цьому світогляді первинної соціальної групи («ми-відносин») перебувають й уявлення про «інших», адже ідентифікація «свій/чужий» є одним з найдавніших та найнадійніших способів групового самовизначення. Образи «чужих» представлені в усіх «природних світогледах» первинних групових осередків «ми-відносин». Йдеться саме про образи, тобто конкретно-унікальні малюнки «інших». Останні втрачають анонімність та типізовану абстрактність, стають «портретом» чи отримують «лице». Доволі часто цей «чужий» сприймається через призму групових забобонів та упереджень, однак, на думку А. Шютца, саме вони «... є елементами інтерпретації соціального світу і навіть одною з його рушійних пружин. Забобони — це раціоналізації та інституціоналізації засадничого “головного міфу”, на якому ґрунтується самоінтерпретація групи» [2, С. 298].

«Чужий» може безпосередньо зринутися в особистісній та первинно-груповій епістемній конфігурації як ворог під час війни чи конфлікту,

тобто тих відносин з «вони-групою», котрі розгортаються в рамках «структур аномії», які є цілковито протилежними структурному облаштуванню «ми-групи». Інакше кажучи, взаємодія воюючих соціальних акторів також може бути взаємодією «лицем до лиця», однак це взаємодія силова, спрямована на знищення, а не розуміння [2, С. 219]. Звідси ще одне пояснення жорстокості й безжальності в часи війни чи за умов геноциду, адже пригнічують і знищують не конкретну унікальну особистість, а ворожого «іншого» (абстрактного й анонімного) — не людину, а тип.

«Чужий» може зринути і як анонімний «інший», котрий у глобалізаційному контексті втручається до життя (соціальне знання і соціальний світ) конкретного «Я» — це «чужий» у масці «чужого», вплив котрого, однак, цілком конкретно-унікальний: «Жодна точка на земній кулі не віддалена від того місця, де ми живемо, більш ніж на відстані 24-годинного польоту... і незабаром будь-яке місце в цьому світі стане потенційною ціллю руйнівної зброї, запущеної в будь-якому місці. Наше власне соціальне оточення виявляється доступним кожному і всюди; анонімний Інший, чії цілі невідомі нам через його анонімність, може взяти нас разом з системою наших інтересів і релевантностей під свій контроль. У нас дедалі менше й менше права визначати, що для нас релевантно, а що ні» [2, С. 232].

«Чужим» може відчутти себе конкретно-особистісне «Я» (тобто побачити себе як «іншого», «лицем до лиця» в усій унікальності) у момент «повернення додому» та впродовж наступного періоду реінтеграції до первинної соціальної групи (відновлення «ми-відносин»). «Той, хто повертається додому», опиняється (як конкретна й унікальна особистість із власним запасом соціальних знань та своєю організацією соціального світу) між спогадами про унікальність «ми-відносин» чи «домівки» та типізаціями його тим, хто домівки не залишав — колишніми «супутниками». Потрібен час, аби подолати відчуження і відновити свій статус у «ми-групі», щоб відносини «лицем до лиця» стали практикою, а не спогадом (тобто майже типізацією), нарешті, аби позбутися бачення себе найближчим колом як «того, хто повертається» — типу, а не унікального і конкретного «свого» [2, С. 216].

«Чужим» можна відчутти себе, перебуваючи та прагнучи інтегруватися до групи «інших», до «вони-відносин». Культурний образ останніх стає для «Я», котре долучається іншої соціальної групи, не просто нейтральним образом «інших», а схемою життєвої орієнтації, частиною соціального середовища, керівництвом до дії. «Чужий» серед «інших» — забезпечений описовим, а не дієвим знанням про тих, серед яких опинився; позбавлений статусу, а отже, й центру розбудови «нової» епістемної конфігурації та соціального універсуму. Він весь час помиляється, типізуючи індивідуальні

риси та випускаючи риси основні й властиві всім членам «вони-відносин» [2, С. 200–204]. Справді, типізуюча помилка в оцінці «інших» — джерело безлічі стереотипів щодо національних характерів і такої ж безлічі зовнішньополітичних помилок.

Таким чином, образ «чужого», вироблений «своїми» в рамках «ми-відносин», є головною конкретною формою, в якій знання про зовнішню політику та її міжнародне середовище присутнє в структурі соціальних знань та організації соціального універсуму конкретного «Я». Інакше кажучи, «пересічна людина» (не «експерт») сприймає зовнішньополітичну практику через призму «ми/вони». Знання про зовнішню політику та її міжнародне середовище з анонімної гомогенності наближається до конкретного «Я» в стадійній послідовності, протилежній до тієї, з якої витворюється абстрактна будівля зовнішньополітичних знань: від уявлень про абстрактно-антропоморфні колективності (держави і народи) до функціональних типів, відповідальних за зовнішню політику, до персональних ідеальних типів тих, хто цю політику «робить», до конкретних образів «чужих» і «своїх» вузького кола «ми-відносин». Конкретна особистість може пройти й зворотним шляхом, відмовляючись від групових забобонів та упереджень вузької «ми-групи», поступово перетворюючись на «експерта» та інтегруючись до абстрактно-анонімної структури знань про зовнішню політику. Зупинившись десь на стадії персонального ідеального типу, вона стане шотцівським «добре інформованим громадянином», тобто типовим представником політичного класу та зовнішньополітичним активістом, котрий має ширші знання і власну думку про цю царину, не задовольняючись поверхово-орієнтаційними типізаціями та їх епістемною похідною — «соціально схваленим знанням» [2, С. 237]. Такий критичний та обізнаний громадянин, не маючи статусу експерта, водночас уникає стереотипів громадської думки (соціально схваленого знання) та забобонів щодо «чужих» вузьких «ми-груп».

Нарешті в шотцівській феноменологічній соціології віднаходимо міркування стосовно епістемних передумов взаємодій між зовнішніми політиками, тобто передумов політики світової. Так А. Шютц, погоджуючись з унікальністю передконструйованих та передвстановлених соціокультурних світів (продуктів історичної еволюції), доводить, що всі соціальні світи мають й спільні риси — поділ праці, стратифікаційну систему, ієрархічну організацію, певний побут і об'єкти культури (артефакти) [2, С. 263]. Крім того, якими б різними не були люди (а людство — розмаїтим), «... я можу припустити, що надзвичайно анонімний персональний ідеальний тип “мій сучасник” причетний до так само анонімної — і мало визначеної — “сучасної цивілізації”» [2, С. 158], тобто поділяє з «Я» певний спільний сегмент знань, що є підставою для міжнародно-політичної взаємодії і комунікації.

Зовнішньополітична діяльність може витлумачуватись і в рамках класичних парсонівських уявлень про «структуру соціальної дії». На підставі дослідження фундаментальних соціологічних систем європейського і світового суспільствознавства Т. Парсонс виокремлює чотириккомпонентну аналітико-інтерпретаційну схему, яка, на його думку, є «одиноцею» суспільствознавчого аналізу та головною вихідною ланкою суспільствознавчого теоретизування. Йдеться про «соціальну дію», котра, складаючись з актора (особистість чи соціальна група), цілей, ситуації (умов та засобів), норм, є схемою і засобом ідеації конкретних соціальних дій, тобто формально-теоретичною умовою наукового осмислення соціальної реальності. Інакше кажучи, ця схема є базовим формалізмом сучасного суспільствознавства, його «системою координат».

Зовнішньополітична дія може вважатися різновидом дії соціальної, цілком вписуючись до парсонівської схеми «структури соціальної дії». Тут також виокремлюється актор — переважно це колективний суб'єкт зовнішньої політики (держава, суспільство, зовнішньополітичний апарат); мета — це, за Т. Парсонсом, той майбутній соціальний стан, котрий не виник би без діяльності актора; ситуація — це актуальне середовище соціальної дії, яке складається з компонентів, що не можуть бути зміненими (умови), і таких, що можуть бути зміненими (засоби); норми — це ключовий елемент в організації всього механізму соціальної дії, який нормативно регулює засоби досягнення цілей та їх добір. Прикметно, що саме цю останню складову Т. Парсонс вважав визначальною, загалом зводячи проблему розуміння соціальної дії до проблематики її нормативного регулювання. Отже, у парсонівських термінах, суб'єкт зовнішньополітичної діяльності: має на меті змінити міжнародно-політичну ситуацію (або не припустити такої зміни); діє в певній міжнародно- та національно-політичній ситуації, частина компонентів котрої становлять засоби зовнішньої політики, а решта — її середовищні умови; керується системою норм, за якими належить здійснювати зовнішньополітичну діяльність. Держава (як суб'єкт зовнішньополітичної дії) тим потужніша, чим більше елементів ситуації її зовнішньополітичної дії постають засобами, а не умовами.

Важливим є наголос Т. Парсонса на тих теоретико-методологічних наслідках, які випливають із його уявлень про «соціальну дію». Зокрема, він показово відзначає «суб'єктивізм» цих уявлень, їх зосередженість на мотиваціях і відповідно більшу придатність для витлумачення мотиваційного виміру суспільних відносин. Такий парсонівський «суб'єктивізм» цілком відповідає завданням пізнавального розгорнення мікроформалізму зовнішньої політики,

оскільки саме в його рамках отримуємо методологічну можливість розглянути мотиваційний вимір міжнародно-політичних відносин.

Т. Парсонс виокремлює три різновиди систем суспільної взаємодії, що може уявлятися констеляцією системи особистості, соціальної системи, системи культури. Перші дві системи визначаються видатним соціологом як соціальні. Натомість культуру він не вважав соціальною системою, хоча й відзначав її ключову роль в організації соціальної дії. Таким чином, за Т. Парсонсом, культурна сфера (разом із природою) становить середовище суто суспільних відносин, а також ресурсну базу (разом із природними ресурсами) соціальної дії. Інакше кажучи, об'єкти культури як об'єкти орієнтації соціальної дії та частина її ситуації є несоціальними об'єктами. Водночас культурні зразки, відзначає Т. Парсонс, відіграють вирішальну роль в організації соціальної дії, оскільки саме ці зразки фіксують (у соціальному часі й просторі, а також соціальній поведінці) основні компоненти системи особистості та соціальної системи. В такому культурному детермінізмові містяться найбільші перешкоди на шляху застосування парсонівських теоретичних положень до царини міжнародної політики, адже міжнародно-політичні відносини позбавлені відповідної (розвинутої й цілісної) міжнародно-політичної культури. Остання лише починає складатися на ґрунті ліберальних цінностей, а її майбутнє — непевне.

У процесі пристосування парсонівської схеми «структури соціальної дії» до інтерпретації зовнішньополітичної діяльності постає питання визначення актора (суб'єкта соціальної дії). Оскільки особистість не є ключовим учасником світової політики, а культура не є соціальною системою, то головним суб'єктом зовнішньої політики (як і міжнародної) буде соціальна система. Під кутом зору парсонівських тлумачень, зовнішньополітична діяльність здійснюється передусім соціальними системами. Останні уявляються цим видатним соціологом взаємодіями, в котрих учасники зорієнтовані один на одного як на виконавців соціальних ролей, що, з аналітичного погляду, робить соціальну систему комплексною рольовою будовою з культурно (через ціннісні еталони) зафіксованим розподілом ролей. На думку Т. Парсонса: «Найбільш значущою одиницею соціальної структури є не конкретна особа, а роль. Роль — це такий сектор орієнтації актора, котрий конститує і визначає його участь у процесі взаємодії. Вона включає набір взаємно співвіднесених очікувань, що стосуються як власне актора, так і тих, з ким він взаємодіє... Ролі інституціоналізовані, якщо вони цілковито узгоджуються із встановленими культурними зразками та організовані навколо очікування того, що актор буде конформним стосовно морально санкціонованих еталонів ціннісної орієнтації, яка визначається членами спільноти, де роль

функціонує» [3, С. 448]. Таким чином, рольовий розподіл (структура з ролей — «каркас» соціальної системи) стабільно функціонує лише за умови його ціннісної фіксації. Оскільки ж міжнародна царина позбавлена розвиненої культурної системи, то рольовий розподіл у галузі зовнішньої політики визначається національною культурною системою, тобто норми організації зовнішньополітичної дії мають національне походження. Причому переважно йдеться про національні культури невеликої кількості домінуючих держав і держави-гегемона та їх об'єднань, про культуру сильніших, яка або нав'язується, або переймається слабшими.

Розгляд зовнішньополітичної діяльності в рамках парсонівської концепції «структури соціальної дії» дає можливість краще зрозуміти механізми домінування в міжнародних відносинах. Розмірковуючи над проблематикою соціальної стратифікації (він виокремлює п'ять критеріїв диференційного ранжування індивідів — родина і походження, особисті якості, досягнення, власність, авторитет, влада), Т. Парсонс наголошує на морально-нормативному аспекті: на його думку, це «вирішальний аспект дії в соціальних системах» [3, С. 356]. Інакше кажучи, місце в стратифікаційній ієрархії корелює з відповідною моральною оцінкою. Т. Парсонс доводить, що стратифікаційне просування вгору (вертикальна мобільність) має для «кар'єриста» передусім моральний сенс. Зокрема, він стверджує, що прагнення американського бізнесмена максимізувати прибуток є суто моральним прагненням до більшого престижу і визнання, а не до більших благ [3, С. 373]. З іншого боку, той, хто перебуває на вершині стратифікаційної ієрархії, має більше підстав стати джерелом моральних цінностей та нормативних рецептів досягнення успіху і поваги ніж той, хто обіймає нижчі стратифікаційні позиції. Хоча й цілком можлива ситуація невідповідності й суперечності між моральним та стратифікаційним статусом, коли верхівка суспільства втрачає моральне визнання нижчих класів. Однак у цьому разі йдеться про кризове суспільство, в якому рано чи пізно станеться політичний переворот (чи революція), що й відновить єдність стратифікаційної і моральної ієрархій. Остання є також стратифікаційною, адже передбачає вертикаль моральних оцінок, тобто існування вчинків і людей різної «моральної вартості».

Зовнішньополітична дія (як різновид дії соціальної) потребує норм організації всіх її складових. У сучасних міжнародних відносинах такі норми запозичуються в розвинених країнах світ-системного ядра або нав'язуються ними решті країн світу як найефективніші та найморальніші організаційні стандарти. Таким чином, на підставі парсонівських уявлень про «структуру соціальної дії» отримуємо формулу домінування — «ресурси + стандартизація», тобто

зادля домінування недостатньо мати переважаючі ресурси, необхідно також диктувати культурні зразки.

Унормування зовнішньополітичної дії витлумачується через парсонівське ж уявлення про типові мотиваційні орієнтації соціальної дії. Т. Парсонс виокремлює три основні категорії типової мотиваційної орієнтації соціальної дії: катексис, пізнання, оцінка [3, С. 422]. Відповідно, суб'єкт соціальної дії може бути мотиваційно зорієнтованим: катексично (орієнтація на привабливість об'єкта, надання йому афектаційного значення джерела задоволення); когнітивно (орієнтація на розуміння і пізнання; істинність та валідність); оцінково (орієнтація на вибір та результат соціальної дії, яка водночас ґрунтується на двох попередніх типах орієнтації) [3, С. 467–468]. Однак ці «задоволення/афект», «розуміння/пізнання», «розважливність/передбачливність» неможливі без відповідних ціннісних еталонів, котрі дають можливість оцінювати ефективність та виправданість діяльності за всіма трьома типовими мотиваційними орієнтаціями. Саме тому Т. Парсонс додатково визначає три способи ціннісної орієнтації: пізнавальний (еталони оцінки когнітивної мотиваційної орієнтації); оцінковий (еталони оцінки катексичної мотиваційної орієнтації); моральний (еталони оцінки наслідків соціальної дії).

Суб'єкт зовнішньополітичної дії зорієнтовується на її об'єкти катексично, когнітивно й оцінково. Крім того, кожна з цих мотиваційних орієнтацій регулюється ціннісними (загалом культурними) еталонами через відповідні способи ціннісного орієнтування. Таким чином, у мотиваційному зорієнтуванні соціальної дії головну роль відіграють не власне катексис, пізнання, оцінювання, а цінності катексису, цінності пізнання, цінності оцінювання (моральні стандарти). Зазначені ціннісні еталони надаються культурною, яка містить в собі ціннісні кореляти трьох типових мотиваційних орієнтацій — система ідей та вірувань (культурний корелят когнітивної мотиваційної орієнтації); система експресивних символів (культурний корелят катексичної мотиваційної орієнтації); система ціннісних орієнтацій (культурний корелят оцінювальної орієнтації) [3, С. 423].

У разі зовнішньополітичної дії нормативна організація відбувається або через залучення ціннісних еталонів власної культури, або через їх запозичення (чи нав'язування) ззовні. Різноманітні модернізації та посткомуністичні трансформації є нічим іншим, як наслідуванням євроатлантичних нормативних зразків організації соціальної дії Другим (напівпериферія) і Третім (периферія) світами. З іншого боку, суспільна взаємодія (узгодження соціальних дій) неможлива без ціннісного (загалом культурного) консенсусу, який у міжнародних відносинах досягається шляхом наслідування/нав'язування. У цілому дослідження зовнішньополітичної діяльності за

парсонівськими схемами буде дослідженням тих ціннісних (культурних) зразків, які цю діяльність організують та спрямовують.

Т. Парсонс виокремлює п'ять еталонних змінних, які є п'ятьма парами можливих виборів, п'ятьма дилемами. У рамках кожної з них актор робить вибір до того, як ситуація «набуває певного значення» [3, С. 496], — це ціннісно зафіксовані форми можливих альтернатив; форми виборів, які необхідно здійснити, аби соціальна дія актуалізувалась. Отже, за парсонівським визначенням, суб'єкт соціальної дії необхідно обирає між афективністю/афективною нейтральністю, тобто між прагненням до негайного задоволення та раціонально-оцінковим утриманням (імпульс/дисципліна); між орієнтацією на себе та орієнтацією на колектив, тобто між індивідуалістським егоїзмом та колективістським альтруїзмом; між універсалізмом та партикуляризмом, тобто між пізнавальним і катексичним еталонами; між якістю і результативністю, тобто між баченням об'єкта орієнтації як сукупності якостей і сукупності діяльностей; між специфічністю та дифузністю, тобто між баченням об'єкта орієнтації соціальної дії як цілісності й зацікавленістю лише в окремих його аспектах [3, С. 498].

Актор у зовнішньополітичній дії також необхідно робить вибір на підставі наведених вище парсонівських дилем. Однак оскільки нормативно цей різновид соціальної дії є максимально раціональним, а суб'єктом тут постає соціальна система (констеляція ролей, що якісно відрізняється від системи особистості як констеляції потреб-схильностей), то їй необхідним та визначальним для цього суб'єкта є дилема універсальне/партикулярне та специфічне/дифузне. У формально-теоретичному описові зовнішньої політики остання дилема має значення, зокрема коли йдеться про ставлення до держави «стратегічного партнера» (тут вибір робиться на користь другого елемента) чи ставлення до міжнародної організації (тут акцентується на першому елементові). Хоча переважно зовнішньополітична діяльність скеровується специфічністю об'єктів, їх певним (сегментарним) значенням для зовнішньої політики.

Необхідність раціональної дисципліни та опанування ірраціональних імпульсів (переважно зсередини національної спільноти) є важливим аспектом зовнішньополітичної діяльності, що робить її акторів схильними обирати афективну нейтральність (у рамках дилеми «афективність/афективна нейтральність»). Нарешті, слід зауважити, що зовнішньополітична діяльність є максимально національно-егоїстичною. Через це в рамках дилеми «орієнтація на себе/орієнтація на колектив» вибір робитиметься на користь першого елемента, тобто перевага надаватиметься національному егоїзму перед глобальним колективізмом (інтернаціоналізмом). З іншого боку, якщо взяти до уваги внутрішньополітичний вимір зовнішньої політики, то цей різновид

соціальної практики є найбільш колективістським, тобто таким, в якому інтереси суспільства і держави максимально переважають інтереси окремих індивідів.

У процесі витлумачення зовнішньополітичної діяльності з позицій парсонівської теорії «структури соціальної дії» вже зазначалося, що актор (як суб'єкт соціальної дії) є соціальною системою — ціннісно-інституційно зафіксованою констеляцією ролей. Культурно-інституційна фіксація ролей можлива переважно на національному рівні, тоді як у світовій політиці рольовий розподіл ускладнюється відсутністю (або слабкою розвиненістю) універсальних культурних еталонів та відповідних інститутів. Проте Т. Парсонс виокремлює ще один (окрім ціннісного) соціальний механізм підтримання будови з ролей — цього «каркасу» суспільної системи. Він говорить про існування окремої підсистеми, яка спеціалізується на підтримці рольової структури. Функцію такої системи у світовій політиці виконують здебільшого великі держави та їх об'єднання.

Міжнародно-політична система в парсонівських термінах витлумачується також як «кумулятивна результуюча великої кількості виборів», здійснених провідними (в основному великодержавними) акторами світової політики, котрі стабілізуються і підтримуються інституціоналізацією ціннісних еталонів, що узаконюють здійснення вибору в певних напрямках [3, С. 451]. Саме ці системотворчі актори інституційно проєктують власні культурні зразки на решту світу, їм же належить і право санкції.

Т. де Монбріаль є автором одної з останніх спроб витлумачення зовнішньої політики в термінах «соціальної дії». Загалом його інтерпретаційний шлях подібний до парсонівського. Він також виокремлює базовий інтерпретаційно-аналітичний елемент — активно-діяльний утвір, який постає вихідною ланкою теоретичних побудов у рамках спеціальної науки про ці утвори — праксеології. Відмінність між теоретичними системами Т. Парсонса і Т. де Монбріаля полягає в тому, що перший шукав вихідний та елементарний засіб або форму соціологічного аналізу й інтерпретації (аналітичний «атом»), а другий — вихідний об'єкт цього аналізу й інтерпретації («атомарну» соціальну організацію). Таким чином, французький автор просто створив ще одну теорію соціальної дії.

Активно-діяльний утвір є елементарною суспільною структурною ланкою, члени якої пов'язані спільною культурою і спільною організацією. Т. де Монбріаль тлумачить культуру як систему ustalених практичних поведінкових зразків, засадничих цінностей та вірувань; а організацію як сукупність людських і матеріальних ресурсів, структурованих у такий спосіб, аби уможливити доцільну діяльність. Саме організація забезпечує внутрішню консолідацію активно-діяльного утвору; його пристосування до середовищних викликів; доцільне функціонування в соціальному просторі й тривалість в історичному часі.

Культура постає головною легітимізуючою силою і одним із головних ресурсів активно-діяльного утвору. Тому вона не зводиться до норм «процедурної раціональності», потребує засадничих міфів та корелює з різноманітними ідеологічними конструкціями [4, С. 27–28, 32]. За твердженням Т. де Монбріалья, будь-який політичний утвір виникає двічі: «в дійсному праксеологічному контексті» й у колективній політичній міфології [4, С. 44–45].

Активно-діяльний утвір не є простою та однорідною агрегацією фізичних осіб. Він складається з активно-діяльних підутворів, котрі або мирно співіснують у його рамках, або конфліктують з приводу зміни загальної організації (громадянська війна) чи за територіальне відокремлення. Будь-який колективний та індивідуальний суб'єкт суспільних відносин може належати одразу до декількох активно-діяльних утворень. Усі активно-діяльні утвори мають за найвищу цінність власне благо. Таке колективне благо не вимірюється в кількісних категоріях і послує головною операційною категорією організації активно-діяльного утвору [4, С. 30, 37–38].

Політичне керівництво і стратегічне управління відіграють ключову роль у функціонуванні активно-діяльних утворів, адже завдяки їм визначається колективне благо, артикулюються цілі, накопичуються й докладаються ресурси. Керівні та управлінські функції передбачають «перерив поступовості», тобто перехід до активної доцільної діяльності, а отже, і вироблення стратегії такої діяльності. Стратегію Т. де Монбріаль визначає як максимально раціональну, цілеспрямовану і вольову людську дію, яку складно здійснити; науку про таку дію; систему невеликої кількості абстрактних положень, які вже практично апробовано і застосування яких є досить складною справою [4, С. 152, 172].

Стратегічна діяльність здійснюється на відповідній ресурсній базі. Т. де Монбріаль виокремлює матеріальні, людські, моральні ресурси, які разом компонує ресурсний «портфель». Такий «портфель» адаптується керівництвом активно-діяльного утвору до кожної окремої ситуації та стратегічного завдання. Вирішальну роль відіграють людські та моральні ресурси (передусім культура й ідеологія), останні ж постають перемножувачем сили відповідного утвору. Окрім ресурсів, Т. де Монбріаль послідовно виокремлює ще й владу (спроможність до ефективної мобілізації ресурсів задля переходу до дії), потенціал (сукупність цільових рубежів, які можуть бути досягнені на підставі даного обсягу ресурсів), силову могутність (посадання потенціалу й влади) [4, С. 79, 82, 88, 95, 160].

Теорії міжнародних відносин і світової політики становлять частину монбріальської праксеології. Вони покликані витлумачити активно-діяльні утвори специфічного типу, які не визнають над собою владу інших активно-діяльних утворів, претендуючи на суверенітет. Держава — головний творець

міжнародних відносин і світової політики — постає найбільш показовим зразком такого специфічного активно-діяльного утвору. Загалом Т. де Монбріаль залишається в рамках традиційних уявлень теорії міжнародних відносин і передусім їх аронівсько-реалістської версії, хоча він і вважає, що збагатив реалізм виокремленням Культури й Організації як двох об'єднуючих елементів державного активно-діяльного утвору [4, С. 49].

Більшість уявлень Т. де Монбріаля про міжнародні відносини й світову політику близькі до реалізму. Зокрема, реалістом він залишається у своєму (подібному до аронівського) вченні про ресурсний аспект функціонування активно-діяльного утвору; міркуваннях щодо стратегій стримування й ролі категорії «владно-силової конфігурації» у стратегічному плануванні; думках про анархічний характер міжнародно-політичних відносин та різні форми підтримання в них рівноваги; визначеннях політики як відносин з приводу влади й домінування [4, С. 30, 46, 153, 232]. Привертають увагу міркування Т. де Монбріаля стосовно причин невникнення воєн у міжнародних відносинах. За твердженням цього автора, більша частина потенційних воєн не перетворюються на актуальні через раціональний розрахунок потужних держав та обережну поступливість держав слабких [4, С. 233]. Не менш цікавим є монбріалівське тлумачення поняття «системи міжнародних відносин». На його думку, до цієї категорії звертаються, аби абстрактно редукувати все емпіричне розмаїття реальних міжнародних відносин та замінити безліч конкретно-історичних пояснень безлічі конкретно-історичних міжнародних проблем декількома системно-абстрактними [4, С. 49].

Важливим аспектом монбріалівської праксеології є постійний наголос на факторові часу, який наявний у всіх соціологічних формулах цього автора. Зокрема, Т. де Монбріаль вважає укоріненість активно-діяльного утвору в часі — однією з головних умов його тривалого існування; неперервність існування активно-діяльного утвору — умовою збереження ним самоідентичності; «часовий горизонт» — умовою реалізації потенціалу активно-діяльного утвору; тип активно-діяльного утвору — умовою тривалості його занепаду [4, С. 36, 45, 63, 74].

ЛІТЕРАТУРА

1. Weber M. Economy and Society : an outline of interpretive sociology [in 2 Vol.] / Max Weber ; ed. by Guenther Roth and Claus Wittich ; [transl.]. – Berkeley, London : University of California Press, 1978.
2. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира : очерки по феноменологической социологии / Альфред Шютц ; [пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой; сост. А. Я. Алхасов]. – М. : Ин.-т. Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с.
3. Парсонс Т. О структуре социального действия / Талкот Парсонс ; Под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – [изд. 2-е] – М.: Академический проект, 2002. – 880 с.
4. Монбриаль, Тьерри де. Действие и система мира / Тьерри де Монбриаль ; [пер. с фр. В. М. Володин]. – Москва : РОССПЭН, 2005 (Ульяновск : Ульяновский Дом печати). – 483, [4] с.; – (Переводы МГИМО / Моск. гос. ун-т междунар. отношений (Ун-т)).